

Geld

Met klinkende munt

HAVO

Economie

2010- 2011 VERS

INHOUD

Hoofdstuk 1: Wat is geld?	pag. 2
1.1 Geld speelt (g)een rol	pag. 2
1.2 De functies van geld	pag. 4
1.3 Vormen van geld	pag. 6
1.4 Wet van Gresham	pag. 10
Hoofdstuk 2: Geldschepping	pag. 12
2.1 Geld maken doe je zelf	pag. 12
2.2 Chartaal en giraal geld scheppen	pag. 15
Hoofdstuk 3: Oefenopgaven en contexten	pag. 19
Hoofdstuk 4: Register	pag. 23

Hoofdstuk 1: Wat is geld?

1.1 Geld speelt (g)een rol.

Bank waarschuwt voor goudkoorts

Door *MARJOLEIN HENDRIKS*

ROTTERDAM - De Hollandsche Bank-Unie waarschuwt beleggers voor het investeren in goud. De goudprijs belandde afgelopen vrijdag op het hoogste niveau ooit: 916,90 dollar per ounce (31,1 gram). In het weekend daalde de prijs licht tot 913,00.

"Het risico bestaat dat je goud op dit niveau koopt en het straks niet zoveel meer waard is," zegt edelmetalenhandelaar Anita van Prooijen van de Hollandsche Bank-Unie. Ze noemt de snelle prijsstijging om die reden dan ook 'beangstigend'. Twee weken geleden overschreed de goudprijs voor het eerst de 900 dollar. Van Prooijen sluit niet uit dat de prijs naar duizend dollar gaat. "In 1980 is die al eens op 850 gekomen. Met alle inflatie zou die nu eigenlijk al 2100 dollar moeten bedragen."

Goud is op dit moment aantrekkelijk omdat door de lage dollar en de hoge olieprijs aandelen alle kanten uitschieten. "Goud is een veilige haven in turbulente tijden. Dat is altijd zo geweest. Goud is stabiel dan aandelen."

AD 27 januari 2008

Jaarlijks worden wereldwijd tonnen aan goud gedolven. Die tonnen zijn echter niet genoeg om aan de toenemende vraag te voldoen.

Zo staat de prijs van edelmetaal onder druk door stroomtekorten in enkele Zuid-Afrikaanse goudmijnen, die de productie ernstig hinderen.

Ook bij de Hollandse Bank-Unie is veel vraag naar dit edelmetaal. Over de hoeveelheid goud die in de kluis aanwezig is, maakt de bank niets bekend, maar het is er in 'alle soorten en maten', vanaf 1 gram tot 1200 kilo. „De meeste beleggers willen het in handen hebben. Goud biedt meer zekerheid. Het is altijd een betaalmiddel geweest.”

Opdracht 1.

De prijs van goud is erg gestegen.

- Bereken hoeveel een kilo goud kostte op het moment dat dit artikel geschreven is?
- Zit de oorzaak van deze prijsstijging aan de aanbodzijde of aan de vraagzijde van de goudmarkt? Verklaar je antwoord.
- Verklaar de zin "Goud is een veilige haven in turbulente tijden".
- Verderop in het artikel staat: "Het is altijd een betaalmiddel geweest". Geef een paar recente voorbeelden waaruit dat blijkt.

Tot niet zo heel lang geleden leefden en werkten mensen in gemeenschappen waar zo ongeveer iedereen iedereen kende. Het leven speelde zich vooral af op het land en van arbeidsverdeling of arbeidsspecialisatie was nauwelijks sprake.

ARBEIDSSPECIALISATIE houdt in dat mensen het grootste deel van hun tijd aan een beroep en de productie van goederen besteden waarin ze goed zijn. Er waren al wel gespecialiseerde smeden, gereedschapsmakers en kappers en dergelijke, maar de meeste mensen deden allemaal hetzelfde werk. Zo ging dat vooral op het platteland. Natuurlijk waren er geregeld tekorten en overschotten, maar die ruilde men gewoon tegen elkaar. Een boerenfamilie met teveel wijn ruilde dat gewoon tegen graan van een andere familie, omdat die daar niet genoeg van had. Dit is **RUIL in natura**. Goederen worden rechtstreeks geruild tegen andere goederen. Er komt geen enkele vorm van geld aan te pas want dat is niet nodig. De families in de gemeenschappen dopten elk hun eigen boontjes en kenden elkaar goed genoeg.

Directe ruil:

Goederen → Goederen

Arbeidsspecialisatie levert een grotere gezamenlijke productie op omdat nu iedereen iets doet waar hij goed in is (beter dan de andere mensen). Er werden steeds meer verschillende goederen geproduceerd, door steeds meer specialisten. Dat is mooi, want de samenleving wordt er beter van. Er komen dan echter problemen die er eerst niet waren. Ten eerste is iemand die zich volledig specialiseert in het produceren van een product helemaal van anderen afhankelijk voor alle andere goederen die hij nodig heeft. Dat wordt nogal een zoektocht, waar die goederen te vinden zijn en of de eigenaren dat wel met zijn spullen willen ruilen. Vervolgens is het niet meer zo snel duidelijk wie waaraan behoefte heeft. En hoeveel moet je ruilen van het één tegen het ander? Als de samenleving economisch een klein beetje ingewikkelder wordt dan wordt het sluiten van deals al heel snel erg moeilijk en kost het veel energie en tijd. Economen zeggen dat de **TRANSACTIEKOSTEN** dan gevoelig stijgen. (transactie = een ruilvereenkomst)

Een geldsysteem kan dit probleem oplossen. Een geldsysteem kan in één klap de transactiekosten enorm verlagen en daarmee verdere arbeidsspecialisatie en economische groei mogelijk maken. Geld is het smeermiddel van de economie. Zonder een geldsysteem zou vrijwel geen enkele economie kunnen overleven.

Soms worden economieën volledig verstoord, door bijvoorbeeld oorlogen of een andere crisis. Meestal wordt er dan snel naar een nieuw geldsysteem gezocht, omdat anders de economie terugvalt op directe ruil en de economie in de crisis blijft zitten.

Indirecte ruil

Goederen → Geld → Goederen

1.2 Functies van geld

Met het gebruik van geld worden goederen eerst tegen geld geruild met degene die het goed wil hebben. Met dat geld kunnen weer andere goederen worden gekocht die de koper graag wil. Er is dan een systeem van indirecte ruil ontstaan. Geld heeft de functie van **RUILMIDDEL**. Het maakt de ruil veel gemakkelijker. Tegelijkertijd heeft geld ook de functie van **REKENMIDDEL OF REKENEENHEID**, omdat je de waarde van de goederen er in uitdrukt en je die goederen zo met elkaar kunt vergelijken. Als bijvoorbeeld een auto € 20.000 kost en een ijsje € 2, dan is een auto 10.000 ijsjes waard. Door met geld te rekenen kun je toch appels met peren vergelijken!

Als er een geldsysteem is, ontstaat ook een derde geldfunctie, die van **SPAARMIDDEL** of **OPPOTMIDDEL**. Bij directe ruil was het direct oversteken, maar bij indirecte ruil hoeft het geld dat bij verkoop van een goed wordt ontvangen natuurlijk niet direct weer te worden uitgegeven. Geld kan als appeltje voor de dorst worden gebruikt, voor toekomstige uitgaven.

Opdracht 2.

Geef aan van welke geldfunctie er in de volgende gevallen sprake is.

- a. Daan koopt een nieuwe fiets.
- b. De scooter van Sophie is € 4.500,= waard.
- c. Tjibbe ontvang zijn loon op zijn bankrekening.
- d. Peter stopt € 150,= in een oude sok.

Opdracht 3.

- a. Als je bij de fietsenmaker een nieuwe fiets koopt, en je betaalt de fietsenmaker € 698,= in contant geld. Is er dan sprake van een directe, of een indirecte ruil? Verklaar je antwoord.
- b. Welke functie zal het geld als eerste verliezen wanneer de prijzen steeds meer gaan stijgen? Verklaar je antwoord.

De eerste vraag die dan opkomt is: wat zou als geld kunnen dienen?

- (1) De eerste en belangrijkste voorwaarde daarvoor is dat iedereen dat geld moet/wil accepteren.
- (2) Vervolgens moet geld aan een hele serie 'technische' voorwaarden voldoen. Het moet natuurlijk niet snel als sneeuw voor de zon verdwijnen, wegroesten, in een was in de broek niet hetzelfde gebeuren als met papieren zakdoekjes, etc., want anders: weg appeltje voor de dorst. Kortom:
  - a. geld moet:duurzaam zijn.
  - b. Vervolgens moet het handzaam zijn, in betrekkelijk kleine hoeveelheden een relatief grote waarde kunnen vertegenwoordigen. Bakstenen lijken niet geschikt, want daarvan gaan er niet veel in je portemonnee en je broek gaat er zo van hangen.

- c. Dan moet het ook nog in verschillende waardes aanwezig zijn. Aan een geldsysteem met alleen briefjes van 100 euro heb je ook niks.
- d. Je voorkomt het nooit helemaal, maar vervalsen moet natuurlijk (ook technisch) erg moeilijk gemaakt worden.

(3) De **INTRINSIEKE** waarde van het geld moet in ieder geval kleiner zijn dan de **NOMINALE** waarde van het geld. De intrinsieke waarde van het geld is de waarde van het materiaal waarvan het gemaakt is (dus niet de productiekosten van het maken van dat geld). De nominale waarde is de waarde die op het geld staat gedrukt. Daarover verderop meer.

Opgave 4.

Op het eiland Yap in Micronesië wonen de familie Jansen en Pieterse (maar dan op zijn Yaps). De familie Jansen heeft een tijdje terug een huis gebouwd waar ze nu uitgegroeid zijn. Voor de familie Pieterse voldoet het huis echter uitstekend en zij willen het graag kopen. Op het eiland Yap wordt niet met euro's betaald en de familie Jansen moet gaan nadenken waarin ze betaald willen worden.

Er zijn meerdere mogelijkheden:

- Schelpen.
- Verse vis.
- Zout.
- Een grote steen met een gat er in.
- Stukjes metaal.
- Vee.
- Sigaretten.

Geef van elke optie aan waarom het wel of niet als ruilmiddel dienst kan doen en geef daarbij je argumenten.

Uit opdracht 4 blijkt al dat verschillende goederen als ruilmiddel dienst kunnen doen. Veel hangt ook af in welke situatie de economie zich bevindt. In de Tweede Wereldoorlog werden op sommige plaatsen sigaretten eerder geaccepteerd dan papiergeld.

Op het eiland Yap ligt het geld op straat.

1.3 Vormen van geld

Geld heeft niet altijd zijn huidige verschijningsvormen gehad. Door de eeuwen heen zijn vele verschillende voorwerpen als zodanig gebruikt. Vee, zout en thee, maar ook kralen en schelpen zijn ooit gebruikt op een manier die leek op het huidige gebruik van munten en bankbiljetten. Deze exotische ruilmiddelen werden vroeger aangeduid als 'primitief' geld, maar omdat de term primitief ten onrechte de indruk wekt dat het maar behelpen was, spreken volkenkundigen en economen tegenwoordig liever van '**oorspronkelijk' geld**. Eeuwenlang zijn schelpen in grote delen van de wereld als volwaardig betaalmiddel in trek geweest. Eén van de bekendste voorbeelden van schelpgeld is de kauri, een kleine witglanzende schelp van de porseleinslak *Monetaria moneta* uit de Indische Oceaan. Dit geld circuleerde omstreeks 2000 voor Christus in China, en gedurende latere eeuwen in India, Thailand en Oost- en West-Afrika. Nederlandse scheepsluikenden het ook. Ze noemden de kauri's 'boessies' en kochten er aan de Afrikaanse Westkust slaven en handelsgoederen mee.

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) bracht de schelpen mee uit Voor-Indië, waarna ze werden meegenomen naar Afrika om daar als betaalmiddel te dienen. De wereldwijde populariteit van het kaurigeld had twee oorzaken. De schelpen waren betrekkelijk uniform van afmeting en vorm zodat de waarde ervan makkelijk bepaald kon worden door ze te tellen. Daarnaast beschouwden vele volken de kaurischelp, vanwege zijn vorm, als een vruchtbaarheidssymbool. Hierdoor genoot de kauri sowieso hoog aanzien.

Het gebruik van edelmetaal als geld dateert van rond 700 voor Christus. In Lydië, een koninkrijk in het westen van wat nu Turkije wordt genoemd, leefde een volk van handelaren.

De Lydiërs hadden behoefte aan een handzaam en algemeen geaccepteerd ruilmiddel.

Onder de legendarische koning Croesus (circa 550 voor Christus) ging de overheid klompjes electum, een natuurlijke legering van goud en zilver, splitsen in aparte klompjes goud en zilver en voorzagen deze van een stempel om de intrinsieke waarde (de hoeveelheid goud en zilver) aan te duiden.

Dit 'stempelen' noemt men **muntslag**. Van meet af aan is dit een monopolie van de overheid. Het verspreidde zich vervolgens van de westkust van Klein-Azië naar het Griekse vasteland, waar de verschillende stadstaten hun eigen munten gingen slaan. Van daaruit maakte de rest van Europa, in het kielzog van rondreizende handelaren, kennis met muntgeld. Via de Kelten en vooral de Romeinen doken hier in de Lage Landen de eerste munten op. Romeinse munten, in omloop gebracht door de bezettingslegioenen, bleven nog lang rouleren na de ineenstorting van het westelijk deel van

het Romeinse Rijk (476 na Christus). De belangrijkste waren de denarius en sestertius, beide van zilver, en de aureus, een gouden munt.

Al tijdens de glorie-dagen van het Romeinse Rijk deed zich het verschijnsel van de muntverzwakking voor. Rome sloeg munten, die minder edelmetaal bevatten dan op de munt was aangegeven. Deze vermelding sloeg dus niet op de intrinsieke, maar op de nominale waarde van de munt. Onder de intrinsieke waarde verstaan we de waarde van het *materiaal* waarde munt van gemaakt is(het gaat dus niet om wat het kost om de munt te maken). In de zevende eeuw namen de verschillende Germaanse rijken dit gebruik over: zij vervaardigden munten met een afnemend goudgehalte. Tegen het einde van die eeuw kwam er vrijwel geheel een einde aan het aanmunten van goud.

Opdracht 5.

- Wat zou je kunnen zeggen over het verschil tussen de intrinsieke waarde en de nominale waarde van een kauri.
- Wat zou je kunnen zeggen over het verschil tussen de intrinsieke waarde en de nominale waarde van een muntstuk van 2 eurocent.
- Wat zou je kunnen zeggen over het verschil tussen de intrinsieke waarde en de nominale waarde van een muntstuk van twee euro.
- Wat zou je kunnen zeggen over het verschil tussen de intrinsieke waarde en de nominale waarde van een briefje van 200 euro.
- Wat zou je kunnen zeggen over het verschil tussen de intrinsieke waarde en de nominale waarde van een briefje van 500 euro.

Opdracht 6.

Toen in Nederland nog met de gulden werd betaald, zag je vooral oma's met gouden tientjes aan een ketting om hun nek in plaats van in hun portemonnee.

- Leg uit met de begrippen nominale en intrinsieke waarde van het geld waarom oma's niet met die gouden tientjes betaalden.

Nederland kende destijds ook de koperen cent en de zilveren gulden, maar ook die verdwenen snel omdat ze niet aan de voorwaarde over het verschil tussen nominale en intrinsieke waarde voldeden.

- Leg uit waarom de eurocent zo'n klein muntje is en van koper is gemaakt.

In de laatste decennia van de zevende eeuw kwam in de door Franken en Friezen beheerste delen van Europa een zilveren muntsoort op, die tot in de dertiende eeuw zou overheersen: de penning. Hij domineerde weliswaar het muntstelsel, maar de omloop van munten werd een steeds zeldzamer fenomeen in Europa. Grote delen van het continent vielen weer terug op de handel in natura. Met geld werd nog slechts op beperkte, regionale, schaal gehandeld.

Tussen 1000 en 1200 kwam daar verandering in. In Europa kwamen een reeks steden op, die de grondslag van hun bestaan vonden in handel en nijverheid. Ze lagen veelal op strategische knooppunten

langs de grote vaarroutes in Europa. Bijvoorbeeld in het Baltisch gebied, aan de Noordzee, langs grote rivieren als de Rijn en de Maas en aan de randen van de Middellandse Zee. De opbloeiende handel deed de behoefte aan algemeen geaccepteerd geld weer toenemen.

En zo verschenen in de dertiende eeuw ook weer gouden munten ten tonele. In 1252 bracht de stadstaat Florence de fiorino d'oro (fiore betekent bloem, er stond een lelie op de munt) in omloop. Door het hoge goudgehalte konden de Florentijnse kooplieden er overal in Europa mee terecht. Ook in de Nederlanden, een regio in opkomst. Een eeuw later deden de eerste gouden munten in de Lage Landen hun intrede, in de volksmond heetten ze gewoon guldens, naar de metaalsoort.

Vanwege het grote aantal verschillende munten in circulatie deden al vroeg in de geschiedenis de geldwisselaars hun intrede.

In Europa doken ze op ten tijde van de Kruistochten. In het middeleeuwse Italië keurde, woog en wisselde de wisselaar de muntstukken. Rond 1250 werden ze ook in Brugge gesignaleerd. Uit hoofde van zijn functie ontving de wisselaar vele soorten muntstukken. Deze stalde hij uit op zijn marmeren wisseltafel, die de Italianen banca noemden. Om te controleren of de munten echt waren gooide hij ze op tafel. Aan de klank kon hij horen of het echt of vals geld was. Van dit gebruik stamt de uitdrukking betalen met klinkende munt af.

Vaak trad de geldwisselaar (banchiere) ook op als kassier, door tegen een beloning munten voor anderen in bewaring (deposito) te nemen. Hij beschikte immers vaak over een veilige opslagruimte (in het Italiaans: cassa). Geleidelijk ontplooidde de geldwisselaar meer activiteiten. Naast het in bewaring nemen van geld en andere kostbaarheden van derden, verrichtte hij soms in opdracht en ten laste van zijn cliënten (deposanten) betalingen aan derden. Wenste deze derde toevallig het te ontvangen geld bij dezelfde wisselaar in bewaring te geven, dan werd niet in klinkende munt betaald, maar vond de transactie plaats in de boeken van de wisselaar. Hij boekte dat bedrag over van het ene tegoed naar het andere en legde daarmee de basis voor het girale betalingsverkeer (van het Italiaanse girare, dat overdragen betekent).

Bij betalingen over grote afstanden was het verplaatsen van veel metaalgeld zwaar én onveilig. Om deze risico's te vermijden, openden de grote geldwisselaars in de belangrijkste handelscentra depositorekeningen bij elkaar. Over die deposito's konden ze beschikken door middel van zogenoemde betaal- of wisselbrieven. Eerst waren deze wisselbrieven op naam

gesteld van de begunstigde, maar al snel luidden ze ook 'aan toonder'. Hierdoor werden ze overdraagbaar en gingen ze als betaalmiddel fungeren, terwijl het muntgeld dat zij vertegenwoordigden, veilig in de kas bleef liggen.

Opdracht 7.

Aan het begin van deze eeuw kwam in Nederland de euro in de plaats van de gulden. Ook heel wat andere Europese landen gingen over op de euro. Omdat volgens de theorie daardoor de transactiekosten in de deelnemende landen zouden kunnen worden verlaagd.

- Leg uit hoe de invoering van de euro, de *transactiekosten* in de deelnemende landen verlaagt.
- Leg uit hoe er daardoor meer arbeidsspecialisatie, meer handel en daardoor meer economische groei mogelijk wordt.

Het is erg belangrijk dat alle inwoners van de eurolanden de euro zouden vertrouwen. Daar is veel energie in gestoken.

- Noem drie manieren waarop men via beeltenissen op de euro (munt en papier) geprobeerd heeft het vertrouwen in de euro te vergroten.
- Op welke manier is bij het eurogeld geprobeerd aan de voorwaarde te voldoen dat het niet gemakkelijk na te maken is.
- Leg uit dat het eurogeld voldoet aan de andere technische voorwaarden.

1.4 Wet van Gresham

Een sterk nadeel van het gebruik van muntgeld, zeker in de tijd dat de munten nog niet mechanisch geslagen konden worden, is het gevaar dat munten met eenzelfde nominale waarde een verschillende intrinsieke waarde konden hebben. Er konden dukaten, florijnen, daalders of penningen geslagen worden met een verschillend gewicht aan goud of zilver terwijl ze nominaal hetzelfde waard waren. De Engelse koopman Thomas Gresham constateerde dat er in dat geval werd betaald met de munten met het lagere gewicht en dat de munten met het hogere gewicht uit de circulatie verdwenen en opgepot werden. Zijn vondst leidde tot de **WET VAN GRESHAM**: *Bad money always drives out good money*. Het slechte geld verdrijft goed geld.

Opdracht 8.

De wet van Gresham kan optreden als de overheid besluit om nieuwe florijnen te laten slaan met drie gram goud erin, terwijl in de oude florijnen vier gram goud zit.

- Met welke florijn zal in het vervolg het meest worden betaald?
Verklaar je antwoord.
- Wat heeft dit voor gevolg voor het economisch verkeer waarin geld een smeermiddel is.
- Welk besluit had de overheid kunnen nemen om toch beide munten actief in het geldverkeer te laten meedoen?
Verklaar je antwoord.

Opdracht 9

De wet van Gresham kan ook optreden als men munten in circulatie heeft die van verschillende metalen zijn gemaakt. Stel een dubbeltje is twee stuivers. In het dubbeltje zit een halve gram zilver. In een stuiver zit een gram brons. Op de markt voor metalen krijgt met voor een kilo zilver, drie kilo brons. Een heel brood kost een dubbeltje.

Leg aan de hand van de wet van Gresham uit welke muntjes de bakker het meest in zijn geldla zal vinden. Dubbeltjes of stuivers.

Ook nu, ten tijde van de euro, kan de wet van Gresham optreden. De euro is een munt waarvan iedereen weet dat de nominale waarde hoger is dan de intrinsieke waarde. Toch verdwijnen er munten uit de roulatie.

Herdenkingsmunt voor 10 jaar euro

Brussel werkt aan een speciale herdenkingsmunt ter ere van het tienjarig bestaan van de euro. Die moet in 2009 uitkomen.

Ministers van Financiën van de dertien landen met de euro bespreken dit idee vanavond. Sommigen hadden geopperd hiervoor een munt van 10 euro te gebruiken. Maar de Europese Commissie heeft liever een munt die echt gebruikt wordt dan een verzamelaarobject. Gedacht wordt nu aan een 2 euro muntstuk.

Nederland is ook voor een 2 euro stuk, zo melden bronnen in Brussel vandaag. Als de keuze zou vallen op een 1 euro stuk, zou Nederland de wet

Bron: NRC 12 november 2007

moeten aanpassen. Bij deze munt is vermelding van de koningin namelijk verplicht.

In maart verscheen voor het eerst een Europese herdenkingsmunt zonder het portret van de koningin. De speciale Europese herdenkingsmunt van 2 euro ter ere van de vijftigste verjaardag van het Verdrag van Rome had geen nationale zijde.

Opdracht 10.

De herdenkingsmunten die men zo nu en dan in heel Europa of in een enkel Europees land slaat zijn veelal tevens circulatiemunten.

- Geef drie voorbeelden van herdenkingsmunten die in Nederland geslagen zijn.
- Waarom zou men in het buitenland een Nederlandse herdenkingsmunt niet accepteren.
- Leg aan de hand van de wet van Gresham uit waarom je niet zoveel herdenkingsmunten in je portemonnee terugvindt.

Hoofdstuk 2: Geldschepping

2.1 Geld maken doe je zelf.

In Engeland vervulden de Londense goudsmiden van oudsher de taak van wisselaar, en ook zij hadden buiten deze taak een goed functionerend systeem van depositogirobanken opgebouwd. Evenals hun Italiaanse vakbroeders gaven de Engelse goudsmiden bewijspapiertjes of depositocertificaten, 'goldsmith's notes' genoemd, aan klanten die goud bij hen stalden. Op de goldsmith's notes stonden kleine ronde bedragen en ook aanvankelijk de namen van de eigenaren van het gebrachte goud bij de goudsmid. Met die papiertjes kon hij immers weer het goud terugkrijgen. Die goudsmiden hielden in hun balans dat allemaal netjes bij.

Bijvoorbeeld:

activa		Balans	passiva
Kas (goud)	600	Tegoed Brown (goldsmith's notes)	300
		Tegoed Steins (goldsmith's notes)	100
		Tegoed Jones (goldsmith's notes)	200
	<u>600</u>	Totaal	<u>600</u>

Snel werden op de goldsmith's notes geen namen meer gezet. Want de eigenaren van het goud die met hun goud transacties wilden betalen, wilden niet eerst weer het goud bij de goudsmid ophalen maar direct met hun goldsmith's notes betalen. De nieuwe eigenaar kon nu door zijn goldsmith's note aan de goudsmid te laten zien ('aan toonder') de waarde aan goud die erop stond ophalen. Als hij zou willen want de nieuwe eigenaar kon natuurlijk opnieuw ermee aan anderen, derden, betalen.

Zo werden rond 1650 die goldsmith's notes een nieuw betaalmiddel. In plaats van met goud werd er met die papieren goldsmith's notes betaald. De goldsmith's notes kun je dus als de eerste bankbiljetten zien.

De goudsmid hoefde nu niet meer bij te houden wie er goud bij hem in bewaring heeft gegeven:

activa		Balans	passiva
Kas (goud)	600	Goldsmith's notes	600
	<u>600</u>	Totaal	<u>600</u>

Het feit dat er nu met een stuk papier kon worden betaald in plaats van de klinkende munt wees op het vertrouwen dat de ontvanger had in het stukje papier. De ontvanger van de goldsmith's note wist dat hij zijn goederen ruilde tegen iets waarmee hij ook weer iets kon ruilen. We spreken nu van **FIDUCIAIR GELD**, de intrinsieke waarde van het geld is aanzienlijk lager dan de nominale waarde maar op grond van het vertrouwen wordt het geld als een ruilmiddel gebruikt.

De Engelse goudsmiden ontdekten natuurlijk erg snel dat het goud in de kluis niet zo vaak meer door mensen met de goldsmith's notes aan toonder werd opgehaald. De zakenman in de goudsmid kwam op het idee om dat goud dan maar voor een korte tijd, tegen rente natuurlijk, uit te lenen. De lener, bijvoorbeeld mevrouw McCloth voor een bedrag van 100,

moet dat natuurlijk wel terugbetalen. Daarom wordt de lener, van wie de goudsmid het geld terugkrijgt, in zijn balans een debiteur genoemd.

Op de balans zou dit er als volgt uit kunnen zien:

activa	Balans		passiva
Kas (Goud)	500	Goldsmith's notes	600
Debiteur McCloth	100		
	<u>600</u>	Totaal	<u>600</u>

In plaats van het goud uit de kluis te halen, voor miss Mc Cloth, kon de goudsmid ook een goldsmith's note ter waarde van 100 uitschrijven. Miss McCloth kan immers ook met die goldsmith's notes betalen. Met de balans van de goudsmid gebeurt dan in plaats van de vorige balans het volgende:

activa	Balans		passiva
Kas	600	Goldsmith's notes	700
Debiteur McCloth	100		
	<u>700</u>	Totaal	<u>700</u>

In feite maakte de goudsmid op deze manier zelf geld. Uit het niets wordt er een ruilmiddel gemaakt alleen omdat de mensen die er mee betalen vertrouwen dat de tegenwaarde in goud bij de goudsmid in de kluis ligt. In de samenleving is er dus door dit geleende meer geld om mee te betalen.

Het was voor de goudsmid, die inmiddels bankier geworden was, wel zaak dat hij goed bijhield aan wie hij geld had uitgeleend en dat hij nog voldoende geld in zijn kas had om iedereen die wel om zijn goud kwam dit te leveren.

Dit kon hij doen door te kijken hoeveel procent van zijn notes opgevraagd werd en dus gedekt moest zijn in zijn kluis, het zogenaamde **dekkingspercentage**.

$$\text{Dekkingspercentage} = \frac{\text{Hoeveelheid goud}}{\text{Uitgeschreven tegoeden}^*} \times 100\%$$

* met de tegoeden bedoelen we natuurlijk de totale waarde van de uitgeschreven goldsmith's notes)

Opdracht 11.

Goudsmid Lex heeft gemiddeld 500 goudstukken in zijn kluis liggen en heeft gemerkt dat per dag slechts 100 goudstukken gebruikt worden uit zijn kluis, de rest ligt er te verstoffen.

- a. Bereken het dekkingspercentage waarmee Lex rekening moet houden.
- b. Bewijs door middel van een berekening dat Lex in zijn regio voor 2.500 aan goldsmith's notes uitgeschreven kan hebben zonder dat dit hem moeilijkheden oplevert.

Omdat het ongebreideld scheppen van geld voor vele goudsmiden problemen opleverde en omdat het slecht afliep met goudsmiden die niet snel genoeg goldsmith's notes konden terugruilen tegen goud, stelde de Schotse goudsmid William Paterson in 1691 voor een emissiebank op te richten: een bank, die papiergeld uitgaf waarvan de tegenwaarde door de overheid gegarandeerd werd. Koning-stadhouder Willem III zag wel wat in de ideeën van Paterson en richtte in 1694 de Bank of England op.

Toch waren de Engelse bankbiljetten niet de eerste. In Zweden circuleerden namelijk al sedert 1661 door de Stockholm Banco uitgegeven bankbiljetten. Deze bank moest echter in 1668 haar betalingen staken vanwege het wanbeleid van de oprichter.

Hij verdween achter de tralies, en zijn bank werd omgezet in een staatsinstelling, de Sveriges Riksbank, de huidige centrale bank van Zweden. Het prille vertrouwen in het bankbiljet was niettemin geknakt, zodat het enige tijd duurde voordat de Riksbank zich weer aan de uitgifte van bankbiljetten waagde.

Opdracht 12.

Goudsmid Lex heeft zich nu helemaal gericht op het bankbedrijf en heeft gemerkt dat het dekkingspercentage waarmee hij rekening dient te houden 30% is geworden. Zijn balans ziet er nu als volgt uit. (voor het overzicht zijn de tegoeden van al zijn klanten onder één tegoed geplaatst net als de post debiteuren)

activa	Balans		passiva
Kas	5.500	Tegoeden	6.000
Debiteuren	500		
	<u>6.000</u>	Totaal	<u>6.000</u>

- Bereken welk bedrag Lex uit zijn kluis zou kunnen halen om uit te lenen om toch nog aan het dekkingspercentage te voldoen?
- Welk bedrag zou Lex nog aan papiergeld kunnen uitschrijven?

2.2 Chartaal en giraal geld scheppen

Heden ten dage is de wereld van het bankwezen natuurlijk sterk veranderd. Banken zijn niet meer gebonden aan de klanten uit hun regio maar hebben hun klanten over de hele wereld en doen meer dan alleen geld bewaren. Een grote verandering is het bestaan van het **GIRALE GELD**. Giraal geld is geld dat je wel hebt, dat op je rekening bij banken staat, waar je wel mee kan betalen maar wat je niet in je handen kan houden. Het is een tegoed waar je direct over kunt beschikken met je pinpas, door het over te schrijven of door het op te vragen in bankbiljetten. Het grootste deel van het geld waar we mee betalen is giraal geld. De munten en bankbiljetten waar we mee betalen, het **CHARTAAL GELD**, is maar een heel klein deel.

Opdracht 13.

Van de totale hoeveelheid geld in Nederland is de laatste jaren het percentage chartaal geld heel erg klein geworden.

Geef daarvoor een verklaring.

Daar waar eerst het goud diende als dekking voor het papier geld (ons bankbiljet nu), is nu het chartaal geld dekking voor het girale geld. De banken hebben nu ook te maken met een dekkingspercentage. Een percentage van wat gezinnen en bedrijven op de bankrekening hebben staan (ook wel lopende rekening of **rekening courant** genoemd) moet de bank gedekt hebben. Dit kan met het chartale geld in kas, of met een giraal tegoed dat de bank bij de centrale bank heeft. De bekende banken hebben namelijk zelf ook een rekening bij de centrale bank, waarop ze geld hebben staan van bijvoorbeeld de verkoop van vreemd geld of gewoon van de centrale bank geleend geld. Want ook gewone banken kunnen op hun beurt weer geld lenen van de centrale bank. (Moeten ze wel rente over betalen natuurlijk)

Deze centrale bank is de bank van de banken. Zij heeft tot taak in de gaten te houden dat de algemene banken niet teveel **GELD SCHEPPEN** (de hoeveelheid geld in handen van de consumenten en producenten wordt groter). Een algemene bank wordt dan ook wel een geldscheppende bank genoemd.

Als de geldscheppende banken teveel geld uitlenen zou de bevolking over zoveel geld kunnen beschikken dat ze meer kunnen kopen dan dat er geproduceerd kan worden. Het gevolg is dat de prijzen stijgen en dat je dus minder kunt kopen met je geld. Als je door de prijsstijgingen minder kunt kopen met je geld spreken we van geldontwaarding, een

gevolg van deze geldontwaarding is dat we het vertrouwen in de munt verliezen en hem zo snel mogelijk om willen zetten in andere goederen, nog meer vraag dus.

Opdracht 14.

- Noem drie voorbeelden van algemene banken in Nederland.
- Hoe heet de centrale bank in Nederland.
- Met welke centrale bank heeft Nederland nog meer te maken? Verklaar je antwoord.

- d. Is giraal geld ook fiduciair geld?
Verklaar je antwoord.
- e. Hoe noemen we het fenomeen dat de prijzen (gemiddeld) in een land stijgen?

Opdracht 15

Northern Rock bevestigt banenverlies

De noodlijdende Britse bank Northern Rock, die ondertussen (tijdelijk) genationaliseerd is, heeft dinsdag bevestigd binnen de komende drie jaar meer dan 2.000 banen te zullen schrappen. Vakbondsafgevaardigden lieten alvast weten te zullen ingaan tegen de aangekondigde ontslagen. De bank, de op vier na grootste hypotheekverstrekker van Groot-Brittannië, liet weten dat tegen 2011 "ongeveer een derde" van de 6.500

banen in het bedrijf zal verdwijnen. De geplande afbouw van de arbeidsplaatsen moet volgens de vakbonden op vrijwillige basis en sociaal verantwoord gebeuren. Northern Rock wil de som geld die de Bank of England (BoE) in september ter beschikking stelde, geschat op zo'n 32,5 miljard euro, de komende drie jaar terugbetalen. De bank raakte begin september in slechte papieren in het zog van de crisis met de Amerikaanse rommelhypotheeken.

Bron: belang van Limburg 18 maart 2008

Begin 2008 komt de Engelse Northern Rock bank in zware problemen. Dat sijpelt naar de pers. Klanten van de bank willen massaal hun geld bij de bank opnemen. Leg uit waarom deze bank binnen een paar uur na de run op de bank de deuren sloot.

Opdracht 16.

Hieronder zie je een deel van een balans van een geldscheppende bank. Het dekkingspercentage dat de centrale bank eist is 25%.

activa	Balans	passiva	
Kas	4.500	Rekening courant	
Tegoed bij Centrale Bank	1 500	tegoeden	17.800
Debiteuren	<u>11. 800</u>		
	<u>17.800</u>	Totaal	<u>17.800</u>

- a. Hoe luidt de formule waarmee je het dekkingspercentage van deze bank kan uitrekenen?
- b. Bereken het huidige dekkingspercentage van deze bank.

- c. Bereken hoeveel deze bank nog aan chartaal geld kan uitlenen.
- d. Bereken hoeveel deze bank nog aan giraal geld kan uitlenen.

Opdracht 17.

Hieronder zie je een deel van een balans van een geldscheppende bank.
Het dekkingspercentage dat de centrale bank eist is 20%.

activa	Balans		passiva
Kas	4.500	Rekening courant	
Tegoed bij Centrale Bank	1 500	tegoeden	17.800
Debiteuren	<u>11. 800</u>		
	<u>17.800</u>	Totaal	<u>17.800</u>

- a. Bereken hoeveel deze bank nog aan chartaal geld kan uitlenen.

Johan Hoekstra heeft een rekening bij deze bank en betaalt met zijn pinpas een nieuwe computer bij de computerzaak. De computer kost 900 terwijl Johan maar 300 op zijn rekening had staan. De computerzaak heeft bij dezelfde bank als Johan een lopende rekening.

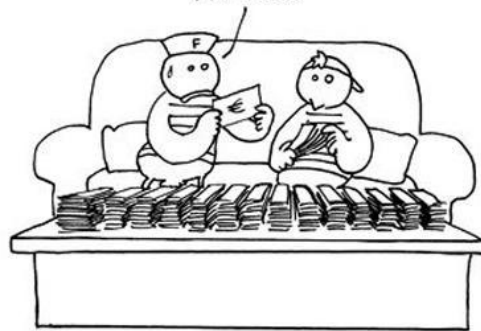
- b. Geef aan welke balansposten er veranderen op de balans en geef ook aan met welk bedrag.

Opdracht 18.

Bezie de onderstaande cartoon.

FOKKE & SUKKE
HEB BEN AL HUN GELD VAN DE BANK GEHAALD

SUKKE! DIT ZIJN EIGENLIJK
OOK ALLEEN MAAR STUKJES
PAPIER !!!

- a. Leg in enkele regels uit waarom sommige mensen in grote haast soms al hun geld van de bank halen en het vervolgens niet uitgeven maar in een schoenendoos onder hun bed verstoppen.
- b. Wat bedoeld Fokke met de zin: "dit zijn eigenlijk ook alleen maar stukjes papier". Betrek in je antwoord de term *fiduciair*.

Opdracht 19.

Niet alleen officiële banken drukken geld. Er zijn veel voorbeelden te vinden van kleine gemeenschappen die hun eigen munten creëren.

In Nederland wordt gebruik gemaakt van de Noppes (www.noppes.nl).

Eerlijke handel met valse munten *Alternatief geld is goed voor de economie*

door Kim Kamphuis

Boodschappen doen in Argentinië kan prima zonder pesos op zak. Als je maar créditos hebt, 'neggeld' waarmee je in veel winkels en op marktplaatsen kunt betalen. Door de economische crisis en het tekort aan pesos betalen inmiddels vijf miljoen Argentijnen met créditos.

Wereldwijd zijn er zo'n 3500 kleine en grote alternatieve geldstelsels.

Hoe slechter de economische situatie, hoe meer mensen terugvallen op onderlinge ruil van diensten: oppassen op andermans kinderen, reparaties uitvoeren, cursussen geven en producten leveren. In schriftjes hield men vroeger bij wat men elkaar schuldig was. Juan plakte Maria's fietsband, Maria paste op Antonia's kinderen en Antonia kookte weer voor Juan en dan konden de verplichtingen uit de schriftjes worden geschrapt. Erg handig waren die schriftjes niet. In de Argentijnse stad Buenos Aires werden in de wijk Bernal daarom papiertjes gedrukt, met een waarde van een, vijf, tien of twintig créditos, ofwel 'kredieten'. Zo kon men onderling handelen zonder iets op te schrijven. Dit zogenaamde 'Red del Trueque' (ruilnetwerk) sloeg aan, getuige de miljoenen Argentijnen die nu créditos op zak hebben.

Bron: Internationale Samenwerking november 2002

De stichting Strohalm ondersteunt sinds de jaren negentig alternatieve, solidaire geldsystemen. Volgens Strohalm kan 'valsemunterij', zelfgemaakt geld, een goede oplossing zijn voor de armoedeproblematiek. "Het huidige economische systeem is niet gezond. De economie bestuurt ons, in plaats van wij de economie", vertelt Renée Eek van Strohalm "De wereldeconomie moet zó werken dat wij allemaal goed kunnen leven. Dat is nu niet het geval. Er is wereldwijde armoede en het milieu wordt onnodig beschadigd."

Alternatieve geldsystemen kunnen volgens Strohalm voor een doorbraak zorgen in de bestrijding van armoede. In het Braziliaanse Fortaleza zette Strohalm een alternatief geldstelsel op. Met subsidie wordt daar een school gebouwd door arbeiders die betaald krijgen met een lokaal ruilmiddel. Daarmee kunnen ze bij de plaatselijke ondernemers terecht. Zo krijgen de ondernemers meer klandizie en pompen ze zelf meer geld in het lokale circuit. Dat is goed voor de werkgelegenheid en dus voor de koopkracht. Ondernemers kunnen zelfs een lening krijgen, die ze met het alternatieve geld terugbetalen. Het geld circuleert binnen de gemeenschap, zonder tussenkomst van de nationale bank.

- Waarom kunnen we de Argentijnse crédito's geen geld noemen terwijl er toch mee betaald wordt.
- Leg uit waarom vele nationale autoriteiten niet blij zijn met deze vormen van neggeld?

Hoofdstuk 3: Oefenopgaven en contexten

Opdracht 20.

In de tijd dat Suriname een Nederlandse kolonie was kampte het land met een tekort aan geld. Niet dat het land arm was, maar er waren niet genoeg munten om mee te betalen. Onderstaand stukje komt uit een site die de Nationale Bank van Suriname voor educatieve doeleinden op het web heeft staan.

Het suikergeld, 1667 - 1761

De schaarste aan gemunt geld bracht de Surinaamse ingezetenen tot het gebruik van een ander betaalmiddel, te weten ruwe suiker, het voornaamste uitvoerproduct des lands. Geldelijke verplichtingen van alle denkbare soort, bijvoorbeeld smartengeld en vergoeding voor trouwen en begraven, werden uitgedrukt en betaald in ponden suiker. Daarbij werd de waarde van het pond suiker door het Bestuur der kolonie aanvankelijk op 2 stuiver gesteld (1669), later op één stuiver (1679). Eerst tegen het midden van de 18e eeuw raakte suiker als betaalmiddel in onbruik. Men rekende en betaalde voortaan in guldens, schellingen en stuivers in plaats van in ponden suiker.

(...)

Behalve met suiker behielp men zich voor grote betalingen ook met wisselbrieven, getrokken op handels- of bankiershuizen te Amsterdam, als betaalmiddel door ze in blanco te endosseren.

Deze betalingswijze had als bezwaar, dat vele van die wissels te lang in Suriname bleven circuleren en bij aanbidding in Nederland onbetaalbaar bleken.

(...)

Gouverneur J. Heinsius (1678 - 1680) trachtte de schaarste aan kleingeld of pasmunt te verlichten door koperen penningen te laten maken, waarschijnlijk in Suriname. Zij heetten "papegaaienpenningen", omdat zij een papegaai op een boomtak vertoonden. Zij waren getekend met een cijfer, 1, 2 of 4, d.w.z. zij hadden de betaalkracht van 1, 2 of 4 pond suiker, waarbij het pond zoals gezegd voor één stuiver werd gerekend. Voor degenen die geen cijfers kenden, was het praktisch, dat op het één stuiverstuk de tak één blad droeg, op het tweestuverstuk twee bladeren, op het vierstuverstuk vier bladeren. Sommige lieden in Suriname wilden deze munten alleen met een zekere aftrek in betaling aanvaarden, hetgeen Heinsius spoedig bij plakkaat van 20 juli 1679 verbood.

© 2006 Centrale Bank van Suriname

- Is met het betalen met suiker in die tijd sprake van een directe ruil of een indirecte ruil?
Verklaar je antwoord.
- Leg uit waarom het heel goed mogelijk was dat de overheid in Nederland, in dit geval de Staaten van Zeeland, niet gelukkig was met het slaan van de papegaaienpenningen.

Opdracht 21.

Een tijdje geleden was de inflatie (stijging van de prijzen) in Argentinië zo hoog dat kopers steeds meer geld nodig hadden om hetzelfde te kopen. Er werden steeds meer peso's gedrukt, met steeds meer nullen erachter. Het net ontvangen loon was een dag later alweer veel minder waard.

- a. Leg uit dat de Argentijnse overheid toen besloten heeft een hele nieuwe munt in te voeren, de real, en niet de peso door een nieuwe peso te vervangen.

In de jaren 90 van de vorige eeuw vlogen verschillende bevolkingsgroepen op de Balkan elkaar in de haren. Er was een heuse burgeroorlog uitgebroken. Deze verschillende bevolkingsgroepen leefden samen in het vroegere Joegoslavië, en in de economie werd met de dinar betaald. We hoeven niet uit te leggen dat het vertrouwen in die dinar volledige weg was.

- b. Leg uit dat al snel in het voormalige Joegoslavië met de Duitse mark werd betaald.

Opdracht 22.

Betalingen naar hoogtepunt voor kerst

Na een record op zaterdag, voerde de consument ook zondag massaal elektronische betalingen uit.

Volgens Equens, dat transacties met bank- of giro's en creditcards verwerkt, bedroeg het aantal transacties zondag tot 17.00 uur 3,2 miljoen. Vorig jaar was dat op de zondag voor kerst ongeveer 2,6 miljoen. Zaterdag werd een record gevestigd met negen miljoen transacties, ten opzichte van 8,9 miljoen vorig jaar op zaterdag. „En nu hebben we nog een dag te gaan voor de kerst", aldus een woordvoerder van Equens maandagmorgen.

Zaterdag lag de piek tussen 14.30 en 15.00 uur met 360 transacties per seconde.

Zondag werd het hoogtepunt van 191 betalingen per seconde tussen 15.00 en 15.30 uur bereikt.

Bij de supermarkten was het vrijdag,

Bron: Trouw 24 december 2007

zaterdag en zondag „erg druk", hoewel de drukte wel goed verspreid was over de dagen, zei een woordvoerder van het Centraal Bureau Levensmiddelen (CBL), de koepelorganisatie van supermarkten, maandag.

Definitieve cijfers zijn nog niet bekend, maar de omzet van de supermarkten in de week voor de kerst zal waarschijnlijk rond de 850 miljoen euro uitkomen, 100 miljoen meer dan vorig jaar, aldus het CBL.

(...)

De Raad Nederlandse Detailhandel voorspelde zondag dat de kerstomzet dit jaar op een recordbedrag van 700 miljoen euro uit zal komen. Hoewel het aantal gekochte artikelen niet hoger ligt, besteedt de consument dit jaar zijn geld aan duurdere artikelen.

- a. Is er bij het elektronisch betalen sprake van fiduciair geld.
- b. Leg uit dat door het elektronisch betalen de "smeermiddelwerking" van geld nog sterker geworden is.

Opdracht 23.

Lees het onderstaande stukje tekst uit het volkskrant weblog van Ajakuka.

Plastic munten

Discotheek The Challenge in Hoofddorp sluit de deuren, zeggen ze. Ze maken verlies, naar wordt gesuggereerd doordat valsemunten de bezoekers voor een habbekrats namaakmunten verkopen.

In de discotheek heerst een alternatief geldcircuit. Er moeten bij de kassa plastic munten worden gekocht en met die plastic munten kan vervolgens worden afgerekend bij de bar. Zulk plastic geld is echter makkelijk na te maken en daarvan

heeft de discotheek dus zeer grote last. Hetzelfde verschijnsel overkomt andere discotheken.

Op mij komt het allemaal wat merkwaardig over. Waarom willen ze in vredesnaam een alternatief geldcircuit? Omdat ze hebben gemerkt dat hun eigen personeel als de raven steelt als er met ordinaire euro's wordt afgerekend. Okay, snap ik. De overheid snapt dat ook, want deze staat het toe dat er met alternatief geld wordt afgerekend. Er is zelfs hele wetgeving die regelt dat je zulk alternatief geld niet mag namaken. De namakers zijn dus inderdaad valsemunten. Maar je zou toch verwachten dat de

discotheekhouders ietsje creatiever nadenken. Alternatieve muntjes? Okay, maar maak het dan wel onaantrekkelijk om ze na te maken. Stel dat gewoon geld even gemakkelijk was na te maken als plastic geld, nou dan zouden onze euro's echt niet uit legeringen bestaan, maar inderdaad uit goedkoop plastic. Met andere woorden, de discotheken moeten meer geld steken in de aanmaak van hun geld. Ze moeten niet zo gierig zijn met die investering.

Ze kunnen natuurlijk ook eens goed gaan nadenken over andere systemen. Wat te denken van de mogelijkheid om bij verlaten van de disco weer je munten in te leveren?! Je kan dan per avond een variant ervan gebruiken. Natuurlijk, de barman zou een hele zak vol aan een vriendje kunnen geven die ze dan bij de kassa omruilt. Maar zo iets is te controleren. Een paar muntjes dan? Kan nu ook al. Sterker zelfs, de barman kan nu al een hele grote zak plastic muntjes meegeven aan een vriendinnetje welke mee naar buiten gaat en de volgende keren hergebruikt kan worden.

Volgens mij kan die tent in Hoofddorp wel weer open. Tenzij er natuurlijk andere redenen voor deze sluiting waren.

Bron [http:// www.volkskrantblog.nl/bericht/128428](http://www.volkskrantblog.nl/bericht/128428)

- Welke reden geeft de tekst aan waarom men in The Challenge met de plastic muntjes moest betalen.
- In hoeverre voldeden de muntjes in The Challenge aan onze definitie van geld.
- Aan welk criterium voldeden ze niet.
- Is hier sprake van fiduciair geld?
Verklaar je antwoord aan de hand van het begrip intrinsieke waarde.
- Bedenk zelf een manier van betalen binnen The Challenge.

Opdracht 24.

In deze module kwamen heel veel begrippen voor. Enkele vragen om je geheugen weer op te frissen:

- a. Noem vier voorwaarden waaraan een goed moet voldoen als we het als geld willen gebruiken.
- b. Noem de drie functies van geld
- c. Geef een definitie van het begrip geld.
- d. Wat zijn kauri's?
- e. Wat wordt bedoeld met de intrinsieke waarde van geld.
- f. Hoe luidt de wet van Gresham?
- g. Wat wordt bedoeld met de nominale waarde van geld?
- h. Wat zijn Goldsmith's notes.
- i. Wat wordt bedoeld met "aan toonder"?
- j. Wat is chartaal geld?

Hoofdstuk 4: Register

ARBEIDSPECIALISATIE	3
CHARTAAL GELD	15
Dekkingspercentage	13
Directe ruil	3
FIDUCIAIR GELD	12
GELD SCHEPPEN	15
GIRAAL GELD	15
Goldsmith notes	12
GRESHAM, WET VAN	10
Indirecte ruil	3
INTRINSIEKE WAARDE	5
Muntslag	6
NOMINALE WAARDE	5
Oorspronkelijk geld	6
OPPOTMIDDEL	4
Rekening Courant	15
REKENMIDDEL (REKENEENHEID)	4
RUIL (IN NATURA)	3
RUILMIDDEL	4
SCHEPPEN VAN GELD	15
SPAARMIDDEL	4
TRANSACTIEKOSTEN	3